

SYMBOLAE EUROPÆAE

POLITECHNIKA KOSZALIŃSKA

SYMBOLAE EUROPÆAE

STUDIA HUMANISTYCZNE
POLITECHNIKI KOSZALIŃSKIEJ

nr 9 (1:2016)

KOSZALIN 2016

ISSN 1896-8945

Rada Naukowa

Andrzej Chodubski (Gdańsk), Peter Garbe (Greifswald), Klaus Hammer (Berlin),
Marek Jabłonowski (Warszawa), Jacek Knopek (Toruń), Honorata Korpikiewicz
(Poznań), Zdzisław Kroplewski (Szczecin), Iwona Alechowicz-Skrzypek (Opole),
Wiesław Wysocki (Warszawa), Diana Etco (Kiszyniów), Natalia Danilkina
(Kaliningrad), Przemysław Żukiewicz (Wrocław).

Redaktor naczelny

Bolesław Andrzejewski

Zespół redakcyjny nr 9

Małgorzata Sikora-Gaca

Urszula Kosowska

Zbigniew Danielewicz

Izabela Dixon

Redaktor statystyczny

Urszula Kosowska

Przewodniczący Uczelnianej Rady Wydawniczej

Zbigniew Danielewicz

Projekt okładki

Agnieszka Bil

Skład, łamanie

Karolina Ziobro

© Copyright by Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej
Koszalin 2016

WYDAWNICTWO UCZELNIANE POLITECHNIKI KOSZALIŃSKIEJ
75-620 Koszalin, ul. Raclawicka 15-17

Koszalin 2016, wyd. I, ark. wyd. 15,96, format B-5, nakład 100 egz.

Druk

Spis treści

HISTORIA I POLITYKA

PAUL McNAMARA

„A Tragedy of European Concern” – The conflict between Sean Lester, High Commissioner of the League of Nations and Danzig’s Nazi Senate, 1934-1937 7

KAROL OSSOWSKI

Dlaczego na przełomie XIII i XIV wieku doszło do upadku jarmarków szampańskich? 19

ZBIGNIEW POPLAWSKI

Plany polskiej interwencji militarnej w Gdańsku przed wybuchem drugiej wojny światowej 37

BEZPIECZEŃSTWO

MARCIN ADAMCZYK

W kierunku podważenia statusu państwa hegemonicznego: historia stosunków chińsko-amerykańskich do 2010 roku 47

PAWEŁ POKRZYWIŃSKI

Brygada Golani – izraelska „brygada numer 1” 61

CATALIN GHITA

Labour as Fear of Gratuity: A Cultural Reading of the Hidden Side of Employment Security 79

UNIA EUROPEJSKA I PRAWO

MARCIN KLEINOWSKI

Potencjalny wpływ nowych rozporządzeń odnoszących się do funduszy strukturalnych na realizację projektów współfinansowanych z EFS 89

TOMASZ HOFFMANN

Rola i zadania nowego instytucjonalizmu w badaniach nad integracją europejską 105

PROBLEMATYKA SPOŁECZNO-GOSPODARCZA

MARIUSZ SURMA

Funkcjonowanie gospodarki morskiej na terenie regionu koszalińskiego. Zarys problemu 129

KRYSTYNA ŚWIDZIŃSKA

Kwestie ekologiczne a budowa farm wiatrowych 147

MARIUSZ MAZIARZ*Ethical requirements in the light of the constructivist methodology* 161**URSZULA KOSOWSKA***Ewolucja polityki społecznej a jej definicje* 177**FILOZOFIA, IDEE I RELIGIE****NADIA KINDRACHUK***The Ukrainian Greek Catholic Church as a consolidating factor in the struggle for the Ukrainian national-religious rights: 60-70-ies of the XXth century* .. 195**ROBERT KOLASA***Relacje między władzą a Kościołem katolickim w Pile w latach 1956-1972* 205**ZBIGNIEW DANIELEWICZ***Elusiveness of safety in the Age of Anxiety. Is it worth pursuing?* 225**MARIANNA RESSEL***Wybrane aspekty życia religijnego żydowskiego Krakowa w latach 1900-1939* 235**ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE****WALDEMAR HANDKE***A więc wojna ... Wokół pracy Zygmunta Boradyna „Niemen rzeka niezgody. Polsko-sowiecka wojna partyzancka na Nowogródczyźnie 1943-1944”* 247**PAWEŁ PRZYBYTEK***Analiza filmu Gilda z punktu widzenia teorii feministycznej* 259**BARBARA SZYMCZAK-MACIEJCZYK***Jaka (naprawdę) jest starość? – recenzja książki „Obraz starości w prozie Marii Kuncewiczowej” Ilony Gołębiewskiej* 271

Wybrane aspekty życia żydowskiego Krakowa w latach 1900-1939

Wprowadzenie

Prezentowany artykuł jest częścią szerszych badań dotyczących kultury żydowskiej na terenie miasta Krakowa w pierwszych czterech dekadach XX wieku, które Autorka podjęła podczas realizacji studiów magisterskich na kierunku kulturoznawstwo. Celem analiz było stworzenie jak najpełniejszych charakterystyk „żydowskiego Krakowa” oraz wykazanie znaczącego wkładu tej społeczności w rozwój miasta. Żydzi wraz ze swoją kulturą stanowili integralną część krakowskich struktur miejskich, wykazując się przy tym umiejętnością zachowania całkowitej autonomii.

W niniejszym artykule przedstawiono podstawowe informacje charakteryzujące Żydów zamieszkujących Kraków, w tym kwestie religijne i wyznaniowe, które z uwagi na doniosłe znaczenie dla całej społeczności wymagają szczególnego opracowania. Poświęcono im zatem najobszerniejsze fragmenty artykułu, które opierają się przede wszystkim na analizie dokumentów statystycznych czy publikacjach źródłowych, autorstwa między innymi Krystyny Samsonowskiej i Piotra Trojańskiego.

Spółeczność żydowska Krakowa

Żydzi pojawili się na terenie obecnego Krakowa już w pierwszym tysiącleciu naszej ery². Pochodzili oni z tak zwanej diaspory aszkenazyjskiej³, a łączył ich między innymi wspólny język – Jidysz⁴.

W latach 1880-1910 na terenie Krakowa i okolic przyrost naturalny Żydów był zdecydowanie wyższy niż ludności chrześcijańskiej⁵. W dwudziestoleciu międzywojennym Główny Urząd Statystyczny prowadził statystykę ruchu natu-

¹ mgr Marianna Ressel – Akademia Ignatianum w Krakowie.

² Cyt za: <http://kazimierz.zaprasza.net/history/historia> [data dostępu 03.03.2016].

³ H. Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech*, Poznań 2005, s. 13.

⁴ N. Kameraz-Kos, *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 2008, s. 137-138; S.P. Vries, *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków 1999, s. 24.

⁵ Zob. B. Wasiutyński, *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne*, Warszawa 1930.

ralnego ludności żydowskiej, jednak dane były niedokładne, czego dowodem są liczne publikacje najwybitniejszych znawców tej problematyki⁶.

Województwo krakowskie m.in. ze względu na walory gospodarcze było atrakcyjne dla ludności żydowskiej – imigrujących było zdecydowanie więcej niż emigrujących. Stosunkowo dobre warunki życia nie tylko ograniczały emigrację ale były przyczyną imigracji. Odsetek Żydów w Krakowie, jako jedyny w całej Polsce w okresie pomiędzy spisami wzrósł z 24,8% (w 1921 r.) do 25,8% (w 1931 roku). Natomiast współczynnik zmian natężenia koncentracji ludności żydowskiej⁷ w Krakowie wzrósł o 4%⁸, co wpłynęło na wartość wskaźnika również w skali kraju.

Między zawodową i społeczną strukturą ludności żydowskiej w Polsce a strukturą reszty społeczeństwa widoczna była „przepaść”⁹. Wyniki pierwszego spisu powszechnego wykazały, że zaledwie jeden na trzech Żydów wykonywał wówczas pracę zarobkową, natomiast u pozostałej ludności odsetek ten był prawie dwukrotnie wyższy. Innymi słowy, na utrzymaniu statystycznego Żyda pozostawało prawie trzy razy więcej osób¹⁰. Sytuację tę można tłumaczyć wieloma czynnikami. Pierwszym z nich jest specyficzna struktura zawodowa ludności żydowskiej, a mianowicie niewielka reprezentacja w rolnictwie i duża ich koncentracja w handlu i przemyśle. Na stosunkowo duży udział liczbowy biernych zawodowo wśród Żydów mogły mieć pewne nieścisłości spisowe¹¹. Istotne też były specyficzna struktura wieku ludności i niewielki odsetek pracujących kobiet wśród Żydów. Z danych statystycznych¹² wynika, że źródłem utrzymania ludności żydowskiej były następujące działy zawodowe: handel, rzemiosło i ubezpieczenia oraz górnictwo i przemysł.

⁶ Zob. S. Fogelson *Przyrost naturalny ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1937, nr 4-5; S. Szulc, *Statystyka urodzeń ludności żydowskiej w miastach*, „Miesięcznik Statystyczny” 1923; I. Bernstein, *Z zagadnień ruchu naturalnego ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1936.

⁷ Mianem stopnia skoncentrowania czy współczynnikiem koncentracji ludności żydowskiej nazywamy udział tej ludności w ogólnym stanie mieszkańców poszczególnych obszarów.

⁸ I. Bernstein, *Struktura zawodowa i społeczna ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1939, s. 51.

⁹ A. Tartakower, *Zawodowa i społeczna struktura Żydów w Polsce odrodzonej* [w:] *Żydzi w Polsce odrodzonej*, A. Haftka, I. Shipper, A. Tartakower (red.), T. 2, Warszawa 1936, s. 363.

¹⁰ *Statystyka Polski, dawna Seria*, t. XXVI, Warszawa 1926, tab. XI.

¹¹ K. Samsonowska, *Wyznaniowe gminy żydowskie i ich społeczności w województwie krakowskim (1918-1939)*, Kraków 2005, s. 30-31.

¹² I. Bernstein, *Struktura zawodowa...*, dz. cyt.

Z handlu i ubezpieczeń żyła prawie połowa Żydów. Z przemysłu i górnictwa utrzymywało się około 1/3 społeczności żydowskiej. Kraków posiadał również wytwórnie dywanów, pralnie i farbiarnie oraz fabrykę nici. Przemysłowcy żydowscy przyczynili się do powstania kilku dużych zakładów spirytusowych w Krakowie: fabryki wyrobów spirytusowych Adolfa Frankla, firmy „Bachus” Mandelbauma oraz największej „Krakus”¹³. W okresie międzywojennym w Krakowie było kilka żydowskich zakładów produkujących wyroby czekoladowe. Największym z nich była fabryka założona przez rodzinę Laxów, którą w 1926 roku przejęła szwajcarska firma „Suchard”. W 1926 roku działalność zainicjowała Fabryka Skór i Pasów Maks Syneiberger i Synowie. Na przełomie XIX i XX wieku na terenie Krakowa powstało jeszcze kilka żydowskich przedsiębiorstw przemysłu metalowego. Najstłynniejszym była fabryka gwoździ Braci Baumingerów¹⁴.

Jednym z ważniejszych ośrodków żydowskiego przemysłu odzieżowego było Powszechne Towarzystwo Konfekcyjne. Powstało ono z inicjatywy Gustawa Kadena w 1919 roku i było filią wiedeńskiej firmy Wassermann i Rosthal¹⁵. Istniała także Krajowa Fabryka Konfekcji Męskiej Strassburg i Spółka, która swą produkcję opierała głównie na pracy chałupniczej. Pod koniec dwudziestolecia międzywojennego jednym z większych zakładów produkujących odzież, była założona w 1893 roku Fabryka Rękawiczek i Trykotaży Lichtug i Syn. Działywały także drobne żydowskie zakłady produkujące bieliznę, kapelusze oraz guziki.

Analizując kwestię aktywności zawodowej społeczności żydowskiej nie należy pomijać faktu, iż miały na nią wpływ stosunki polsko-żydowskie, w tym polityka państwa wobec obywateli należących do mniejszości narodowych¹⁶. Polityka ta objawiała się między innymi poprzez wprowadzenie przymusowego odpoczynku niedzielnego, co wpływało na ograniczenie wykonywania pracy zarobkowej przez Żydów, dla których jak wiadomo dniem odpoczynku od pracy jest sobota¹⁷. Miało na nią wpływ też ustanowione w roku 1927 prawo przemysłowe nakazujące między innymi zdawanie przez rzemieślników egzaminów mistrzowskich. Odbýwały się one przed komisją, w skład której wchodziłi głównie chrześcijanie, a jednym z jego wymogów była znajomość języka polskiego (według danych pochodzących ze spisu powszechnego wykonanego w roku 1931 aż 16,6% ludności żydowskiej nie potrafiło pisać ani czytać po

¹³ A. Haftka, *Żydzi w przemyśle polskim*, T. 2, Warszawa 1933, s. 534.

¹⁴ R. Kotewicz, *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918-1939*, Kraków 1981, s. 204.

¹⁵ *Akr.*, Ukr., t. 252.

¹⁶ R. Kotewicz, *Z dziejów przemysłu Krakowa...*, dz. cyt., s. 187.

¹⁷ Tamże, s. 68-69.

polsku). Działania antysemitki mające wykluczyć Żydów z życia gospodarczego przybierały też często formę bojkotu, który nierzadko kończył się aktami przemocy. Dochodziło do pobić, plądrowania straganów i sklepów, a w skrajnych przypadkach nawet do pogromów¹⁸.

Jak widać na podstawie powyższej analizy demografii oraz aktywności zawodowej, ludność żydowska znacząco przyczyniła się do rozwoju gospodarczego miasta. Drugim istotnym aspektem charakteryzującym społeczność żydowską Krakowa, i nie tylko, jest sfera związana z religijnością. Żydzi od wieków określali swój naród „narodem księgi, czyli Biblii. Nie sposób zatem nie przeanalizować podstaw judaizmu.

Podstawy judaizmu

Żydzi dwa razy tracili swoją ojczyznę. Przez prawie dwa tysiące lat byli narodem bez własnej ziemi. W poprzednim wieku, w Europie podczas wojny zgładzono sześć milionów przedstawicieli tej narodowości, w tym ponad trzy miliony Żydów polskich¹⁹. Z religii żydowskiej narodziło się chrześcijaństwo i islam.

Punktem zwrotnym w historii ludu mojżeszowego było zburzenie Świątyni Jerozolimskiej i utrata ojczyzny. W wyniku tego dokonały się bardzo duże zmiany w życiu społecznym i religijnym narodu: kult świątynny został zastąpiony kultem synagogałnym, a naród stał się narodem banitów. Ale nadal pozostał wierny *Torze*, swojej świętej księdze²⁰. To właśnie z niej Żydzi czerpią wzorce wiary i życia. Historia Żydów jest cały czas obecna w ich życiu, rytuałach oraz obrzędach.

Posługują się kalendarzem księżycowo-słonecznym, według którego obchodzone są wszystkie żydowskie święta. Według tego kalendarza czas zaczyna liczyć się od pierwszego dnia stworzenia świata, bądź według niektórych autorów od dnia stworzenia człowieka. Natomiast długość trwania doby jest liczona od momentu pojawienia się pierwszej gwiazdy do zmroku dnia następnego, zgodnie z dosłownym rozumieniem zapisanego w Biblii zdania: „I nazwał Bóg światłość dniem, a ciemność nazwał nocą²¹”. *Tora* – święta księga Żydów, według tradycji została objawiona przez Boga i jest znakiem Jego przymierza z ludem izraelskim.

Drugim, obok *Tory*, ważnym dziełem w judaizmie jest *Talmud*, zawiera on zbiór objaśnień i komentarzy do *Tory*²². Składa się on z dwóch części, *Miszny*

¹⁸ Tamże, s. 174.

¹⁹ P. Trojański, *Żydzi w województwie krakowskim 1918-1939. Studia statystyczne nad aktywnością społeczno-zawodową*, Kraków 2009, s. 11.

²⁰ Tamże, s. 8.

²¹ Cyt za: Rdz. 1,5.

²² Tamże, s. 17.

i *Gemary*. *Miszna* zawiera nauki prawne²³. *Gemara* są to komentarze uzupełniające do *Miszny*.

Talmud posiada dwie przenikające się wzajemnie natury: *hallachę*, czyli przepisy prawne i religijne oraz *hagadę* – objaśnienia i interpretacje tekstu biblijnego²⁴. *Talmud* od zawsze uważany był za księgę niezwykłą, pomagającą zachować własną tożsamość narodowi żydowskiemu.

Judaizm stworzył przesłanki i ramy korzystne dla przetrwania tego ludu także po przez cały zespół świąt i rytuałów²⁵. Najważniejszym świętem wynikającym z przestrzegania zapisów *Tory* jest dzień Szabatu. Święto to jest więc obchodzone celem uczczenia zawarcia przymierza między Bogiem a Izraelitami, jak również ku pamięci o wyzwoleniu narodu z Egiptu. W czasie Szabatu czci się Boga jako stwórcę. Wyznawcy judaizmu w dzień Szabatu – od zachodu słońca w wieczór piątkowy do zmierzchu w sobotę – nie wykonują praktycznie żadnej pracy. Świętowanie rozpoczynano zapaleniem i błogosławieniem świec. Zapalały je kobiety, błogosławili – mężczyźni. Święto kończy się w sobotę uroczystością zwaną *Hawdala*, oddzielającą czas *sacrum* od *profanum*²⁶. Reguły Szabatu nie obowiązują tylko wtedy, gdy zagrożone było życie lub zdrowie.

Oprócz cotygodniowego dnia odpoczynku w judaizmie istnieje również szereg świąt celebrowanych dorocznie. Pierwszym z nich, otwierającym żydowski kalendarz jest *Rosz Ha-Szana* – dzień nowego roku, będący równocześnie dniem Sądu Bożego, kończącego stary rok. Święto to obchodzone jest na pamiątkę dzieła stworzenia i przypada na dwa pierwsze dni miesiąca *tiszri*. Tego dnia w synagodze odmawiano modlitwy pokutne i proszono o zdrowie i szczęście²⁷. Na uroczystej kolacji jedzono głównie słodkie potrawy, co miało zapewnić pomyślność w nowym roku.

Po święcie *Rosz Ha-Szana* następował dziesięciodniowy okres pokuty. Okres ten kończył się świętem *Jom Kipur* – najpoważniejszym w sensie wymiaru duchowego w judaizmie. Stanowiło ono upamiętnienie momentu zejścia Mojżesza z Góry Synaj po otrzymaniu tablic z dziesięcioma przykazaniami i przebaczenia Izraelitom kultu złotego cielca.

Wiosna rozpoczynała się tygodniowym świętem *Pesach*, mającym przypominać o wyzwoleniu Narodu Wybranego z egipskiej niewoli. Symbolem *Pe-*

²³ Tamże, s. 17, 141-142; S.P. De Vries, *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków 1999, s. 409-410.

²⁴ N. Kameraz-Kos, *Święta i tradycje...*, dz. cyt., s. 17.

²⁵ Rytuał (od łac. *Ritus*) – obrządek, zwyczaj – sposób wykonywania kultu religijnego w danej społeczności. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1975, s. 856.

²⁶ Tamże, s. 36.

²⁷ Zob. *Księga Rodzaju* 22,1-18.

sach jest maca – wypiek z mąki i wody. *Pasech* pierwotnie było świętem o rodowodzie rolniczym, związanym ze zbiorem jęczmienia. Łączyło się z dniami *Szawoot*, które dawniej kończyły zbiory, a obecnie są czasem, w którym często odbywają się uroczystości *bar micwy* i *bat micwy*.

Piątym świętem Biblijnym Izraela²⁸ jest *Sukot*, zwane też świętem szałasów lub namiotów²⁹. Na czas tego święta zgodnie z nazwą przygotowuje się specjalne budowle mające trzy ściany, w których przez tydzień spożywa się choćby jeden posiłek dziennie. Namioty te w sposób symboliczny nawiązują do czterdziestoletniej wędrówki Izraelitów przez pustynię³⁰.

Obok świąt biblijnych do kalendarza żydowskiego zostały włączone na stałe również dwa święta ustanowione przez rabinów – *Chanuka* (święto światła) oraz *Purim* (święto losów). Pierwsze z nich jest obchodzone na pamiątkę cudu, jaki wydarzył się w Świątyni Jerozolimskiej podczas powstania żydowskiego pod wodzą Hasmoneuszy, skierowanego przeciw Grekom, za czasów panowania Antiocha IV Epifanesa. Została wówczas ocalona pierwsza i w tamtych czasach jedyna religia monoteistyczna. *Chanuka* trwa osiem dni – na przełomie listopada i grudnia. Każdego dnia należy zapalić chanukowe światła, które mają przypominać o cudzie w świątyni. Jest to jedyne święto, w czasie którego można grać w gry hazardowe. Ze względu na okres w jakim przypada, *Chanuka* jest porównywana z chrześcijańskimi Świątami Bożego Narodzenia.

Purim natomiast ma przypominać o ocaleniu Żydów od zagłady, jaka groziła im ze strony perskiego namiestnika Hamana. Plany Hamana udało się udaremnić Mordechajowi i jego siostrzenicy Esterze³¹. Święto losów jest jedynym w kalendarzu podczas którego nie zakazuje się pracy. To dzień, w którym nakazana wręcz jest radość.

Oprócz bogatego panteonu świąt w judaizmie funkcjonowały liczne rytuały związane z uroczystościami rodzinnymi, jak narodziny, ślub i śmierć, oraz najbardziej charakterystyczne związane z przygotowywaniem i spożywaniem posiłków.

Z narodzinami związany jest rytuał bardzo charakterystyczny dla judaizmu – obrzezanie. Następuje ono w osiem dni po urodzeniu każdego żydowskiego chłopca i jest ścisłym wypełnienie nakazu zapisanego w Księdze Rodzaju³².

Podobnie jak nakaz obrzezania w Biblii zapisano również podstawowe nakazy koszerności pożywienia. Zgodnie z jej zapisem początkowo Żydom do-

²⁸ Obchodzenie tych świąt zostało nakazane w torze przez Jahwe.

²⁹ N. Kameron-Kos, *Święta i tradycje...*, dz. cyt., s. 71; www.izrael.badacz.org [data dostępu 03.03.2016].

³⁰ Zob. *Księga Kapłańska*, 23, 34-36.

³¹ Stąd w wigilię święta *Purim* Żydzi zachowują post zwany postem Estery.

³² Rdz. 17, 10-12.

zwolone było jedzenie wyłącznie produktów roślinnych³³. Według Biblii dopiero po potopie Bóg zezwolił na spożywanie mięsa³⁴. Zapis ten stał się podstawową zasadą *kaszrut*, czyli reguł odżywiania w judaizmie. Oprócz rytualnego uboju i produktów jadalnych określa on również zasady oddzielania potraw mięsnych od mlecznych³⁵. Kwestia rozdziału dotyczy także sztuców, naczyń i wszelkich przyborów kuchennych używanych w trakcie przygotowywania posiłków.

Krakowskie synagogi

W odniesieniu do wiary żydowskiej jej nieodłączny element stanowiły synagogi. Niektóre z nich na stałe wpisały się w krajobraz miasta.

Termin synagoga pochodzi z języka greckiego, jest w miarę dosłownym tłumaczeniem z *Jidysz* i oznacza „dom zgromadzenia” lub „dom spotkania”. W języku *jidysz* mianem „synagogi” określano również szkoły³⁶. Dla Żydów bowiem synagoga jest przede wszystkim miejscem studiowania *Tory* i pozostałych religijnych kodeksów. Synagoga podzielona jest na dwie części – jedną dla mężczyzn, drugą dla kobiet, co podkreśla powagę i cześć należną liturgii³⁷. Centralnym miejscem w synagodze jest *bima* – podwyższenie, z którego odczytuje się zwoje *Tory*. Po za liturgią są one przechowywane w tak zwanej „Świętej Arce” czyli zdobionej szafie ołtarzowej. Przed nią jest umieszczony pulpit, miejsce z którego kantor lub lektor przewodzi nabożeństwo.

Jedną z najstarszych synagog krakowskich jest ortodoksyjna Synagoga Stara – jedyna czynna na Kazimierzu. Została ona zbudowana w drugiej połowie XV wieku przez Żydów czeskich. W pierwszych latach swego istnienia była ceglano-kamienną, dwunawową halą. Wstęp do niej mieli tylko mężczyźni. Włączona była w system fortyfikacji, a w latach kolejnych stała się centrum życia religijnego Żydów. W 1557 roku podczas wielkiego pożaru spłonęła doszczętnie. Odbudował ją architekt Mateo Gucci, dzięki czemu otrzymała renesansowy charakter. Przemawiał w niej m.in. Tadeusz Kościuszko. W 1888 roku podjęto decyzję o remoncie i przebudowie synagogi. Tragiczny okres to czas wojenny, podczas którego została ona doszczętnie zdewastowana przez Niemców.

W piśmie Urzędu Obwodowego II Zarządu Miejskiego w Krakowie z 25 lipca 1945 roku do Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, tak napisano o stanie Starej Synagogi: „przedstawia obraz kompletnej ruiny – stoją tylko mury, po za

³³ Rdz. 1, 29.

³⁴ Rdz. 9, 3-4.

³⁵ Zob. *Księga Wyjścia*, 23, 13; N. Kameraz-Kos, *Święta i tradycje...*, dz. cyt., s. 93.

³⁶ S.P. De Vries, *Obrzędy i symbole...*, dz. cyt., s. 23-24.

³⁷ Tamże, s. 31.

tym dach zawalony, drzewo rozkradzione, ogrodzenie kamienne częściowo zniszczone (...) drzwi żelazne wyłamane, brak zupełny urządzenia wewnętrznego, nadto brak okien, kwater, szyb i krat żelaznych³⁸”.

W 1956 roku przystąpiono do renowacji którą w całości sfinansowało państwo polskie. Pracami kierowali architekci Józef Jamroz i Józef Ptak, którzy w 1959 roku przywrócili synagodze oryginalny, gotycko-renesansowy wygląd, taki, jaki nadał jej Matteo Gucci. W 1958 roku Krakowska Kongregacja Wyznania Mojżeszowego uroczyście przekazała synagogę na cele muzealne. Mieści się tu obecnie oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – Muzeum Judaistyczne.

W Krakowie istniało i istnieje wiele innych miejsc kultu, w tym Synagoga Remu. Pochodzi ona z 1553 roku i jest jedną z najstarszych zachowanych bożnic w Polsce. Wraz z przylegającym do niej starym cmentarzem, stanowi unikatowy zespół zabytków żydowskiej architektury i sztuki sakralnej, pełniący do dziś funkcję ośrodka religijnego krakowskich Żydów. Jest to jedyna czynna na Kazimierzu synagoga ortodoksyjna³⁹.

Synagoga Tempel to neoromańska synagoga zbudowana w latach 1860-1862. Należy do Żydów reformowanych (postępowych, zwanych Maskilami). Synagoga ta znana była ze zreorganizowania służby bożej – chór, kantor; kazania wygłaszali wykształceni kaznodzieje w językach polskim i niemieckim. Przed wojną głosił w niej również swoje kazania sławny orator Ozjasz Thon⁴⁰. Charakterystycznym elementem synagogi Tempel są dwudzielne, arkadowe okna fasady i elewacji bocznych⁴¹.

Przed wojną na Kazimierzu istniały jeszcze: Synagoga Wysoka⁴², XVII wieczna Synagoga Kupa (Synagoga Ubogich lub Synagoga Szpitalna)⁴³, Synagoga Izaaka oraz Synagoga Popera (Bociana).

Zmiana wyznania

Konwersje z judaizmu na religie chrześcijańskie, czy porzucanie religii na rzecz bezwyznaniowości nie było zjawiskiem masowym. Konwersje w Krakowie należały do odosobnionych przypadków. Liczba Żydów rozstających się z religią ojców sięgała nie więcej niż kilkudziesięciu osób rocznie. Dynamika

³⁸ K. Urban, *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944-1966*, Pismo Urzędu Obwodowego II Zarządu Miejskiego w Krakowie z 25 lipca 1945 r. do Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki, Kraków 2006, s. 81.

³⁹ www.sztetl.org.pl [data dostępu 03.03.2016].

⁴⁰ J. Adamczewski, *Kraków od A do Z*, Kraków 1992, s. 32.

⁴¹ E. Bergman, J. Jagielski, *Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce*, Warszawa 1995, s. 7.

⁴² J. Adamczewski..., dz. cyt., s. 32, www.sztetl.org.pl [dostęp 03.03.2016].

⁴³ Zob. www.jewishkrakow.net [dostęp 03.03.2016].

zmian wyznania w Krakowie wśród dotychczasowych wyznawców religii mojżeszowej była niska. Udział procentowy wyznawców religii mojżeszowej⁴⁴ wśród konwertytów był znaczny, ale wykazywał tendencję malejącą. W 1888 roku wynosił 83,8%, w 1904 roku 63,7%, w 1908 roku 46,9%, a w roku 1909 już tylko 32,2%⁴⁵. Wśród wyznawców religii mojżeszowej dokonujących konwersji dominowali przedstawiciele zawodów wolnych, kupcy i osoby bez określonego zajęcia. Wśród konwertytów bez względu na dotychczasowe wyznanie, dominowali ludzie młodzi, w wieku 30 lat⁴⁶.

Tabela 1. Zmiany wyznania w Krakowie w latach 1888, 1908

Wyznanie dotychczasowe	Zmieniono na wyznanie					Zmieniających wyznanie														
	rzymskokatolickie	greckokatolickie	ewangelickie	mojżeszowe	bezwyznaniowość	Stan cywilny					Wiek					Pochodzenie				
						wolny	małżeński	wdowi	separowany	niewiadomy	Do 20 lat	20- 30	30- 40	40- 50	Od 50 lat	Kraków	Galicja	Inne kraje austriackie	Królestwo Polskie	Inne kraje
Rok 1888																				
rzymskokatolickie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
greckokatolickie	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1
ewangelickie	10	-	-	-	-	6	2	2	-	-	33	5	1	1	1	3	1	-	1	5
mojżeszowe	25	-	1	-	-	26	-	-	-	-	12	12	2	-	-	3	16	-	5	2
anglikańskie	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Rok 1908																				
rzymskokatolickie	-	1	11	3	3	10	7	-	-	1	1	12	4	1	-	1	3	3	11	-
greckokatolickie	15	-	-	-	-	12	2	1	-	-	2	8	4	1	-	-	15	-	-	-
ewangelickie	6	-	-	-	-	4	1	1	-	-	-	3	2	1	-	1	1	2	1	1
mojżeszowe	33	-	2	-	4	35	1	1	-	1	10	24	4	-	1	4	25	2	7	1
prawosławne	4	-	1	-	-	4	-	-	-	1	2	3	-	-	-	-	-	-	4	1

Źródło: *Statystyka miasta Krakowa*, T. 2, Kraków 1912, s. 140-141.

⁴⁴ Określenie „wyznawcy religii mojżeszowej” jest tutaj celowe. Wynika ono z faktu, że część Żydów nie dokonywała konwersji bezpośrednio na katolicyzm, lecz wcześniej przyjmowała inne wyznanie chrześcijańskie. Z tego też powodu Żydzi występowali wśród konwertytów innych wyznań niż mojżeszowe, np. z ewangelickiego na katolicyzm.

⁴⁵ *Statystyka miasta Krakowa*, T. 2, Kraków 1912, s. 140-141.

⁴⁶ Tamże.

Isaiah Berlin w artykule zatytułowanym „Żydzi – od zniewolenia do emancypacji” posłużył się parabolą, porównując wyzwolonych żydów do podróżników, którzy przez przypadek znaleźli się wśród obcego plemienia. Przybysze chcąc przeżyć, oswajają się z obyczajowością miejscowej ludności. Interesują się, a nawet fascynują tym, co dla plemienia jest codziennością i rutyną. Uczą się tego, czym miejscowi po prostu żyją. Muszą to czynić, aby nie łamać obowiązujących na tym terenie praw i zwyczajów, by nikomu nie wchodzić w drogę i nikogo nie obrażać. Poświęcenia i praca włożona w poznanie przedmiotu zainteresowania w naturalny sposób przekształca się w zafascynowanie tym przedmiotem. „I oto cudzoziemcy stają się pierwszymi i największymi autorytetami w zakresie życia tubylców: kodyfikują język i zwyczaje, układają tubylcze słowniki i encyklopedie, stają się interpretatorami tej społeczności wobec zewnętrznego świata”⁴⁷. Ich uczucia nie są jednak przez tubylców odwzajemniane, a wysiłek nie przynosi oczekiwanego efektu. Wręcz przeciwnie: postawa cudzoziemców spotyka się z nieprzychylnością, a w najlepszym wypadku nieufnością tubylców. „Ich zrozumienie spraw plemienia jest zbyt dogłębne, ich oddanie zbyt całkowite, nie są to członkowie społeczności, są to specjaliści od plemienia”⁴⁸. Na podstawie statystyk⁴⁹ można wywnioskować, że Żydzi najchętniej przechodzili na wyznanie rzymskokatolickie. Na drugim miejscu znalazło się wyznanie ewangelickie. Kilka osób porzuciło jednak również wyznanie rzymskokatolickie, ale to głównie osoby ewangelickie. Najczęściej na zmianę wyznania decydowały się osoby poniżej 30 roku życia. Im osoby starsze, tym trudniejszym zadaniem było dla nich zmienić wyznanie. Na taką konwersję decydowali się przede wszystkim ludzie stanu wolnego.

Podsumowanie

Powyższe rozważania prezentują wybrane aspekty życia ludności żydowskiej zamieszkującej w Krakowie przez pierwsze czterdziestolecie wieku XX. Podejmując się badań nad judaizmem czy nawet szerzej nad kulturą żydowską pomimo wybranego przedziału czasowego nie sposób uniknąć odwołań do lat wcześniejszych, nawet biblijnych. Nie wynika to jednak z błędnego rozumienia tematu, ale z chęci wskazania na znaczącą rolę tradycji, która stała się fundamentem funkcjonowania społeczności żydowskiej w Krakowie i nie tylko, czynnikiem spajającym całą diasporą.

Tradycja jest, zatem słowem kluczowym. O jej silnym zakorzenieniu świadczy chociażby przedstawiona powyżej charakterystyka świąt i rytuałów,

⁴⁷ I. Berlin, *Żydzi – od zniewolenia do emancypacji*, „Znak” 1983, nr 339-340, s. 485.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ *Statystyka miasta...*, dz. cyt.

które biorą swój początek z Biblii, jak również niewielki odsetek ludności żydowskiej zmieniające swoje wyznanie.

Z jednej strony mamy tu zatem przedstawiony obraz ludności cechującej się wyraźną odrębnością, z drugiej, po przez swoją znaczącą aktywność zawodową, mającej spory wkład w rozwój miasta i w pewnym stopniu z nim zasymilowanej. Na tym właśnie polega fenomen” żydowskiego Krakowa”.

Wybrane aspekty życia żydowskiego Krakowa w latach 1900-1939

Streszczenie

Artykuł prezentuje znaczenie ludności żydowskiej dla Miasta Krakowa pod względem demografii, aktywności zawodowej oraz religii, która stanowiła dla tej społeczności spójny fundament. Tekst obejmuje czasy do wybuchu II Wojny światowej.

Abstract

The article presents the importance of the Jewish population for the City of Krakow in terms of demography, economic activity, and religion, which accounted for this community a consistent basis. The text covers the time until the outbreak of World War II.

Słowa kluczowe

Judaizm, Żydzi, Kraków

Key words

Judaism, Jews, Cracow

Bibliografia

Adamczewski J., *Kraków od A do Z*, Kraków 1992.

Bergman E., Jagielski J., *Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce*, Warszawa 1995.

Berlin I., *Żydzi – od zniewolenia do emancypacji*, „Znak” 1983, nr 339-340.

Bernstein I., *Z zagadnień ruchu naturalnego ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1936.

Bernstein I., *Struktura zawodowa i społeczna ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1939.

De Vries S.P., *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków 1999.

Fogelson S., *Przyrost naturalny ludności żydowskiej w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1937, nr 4-5.

Haftka A., *Żydzi w przemyśle polskim*, T. 2, Warszawa 1933.

Kameraz-Kos N., *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 2008.

Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1975.

Kotewicz R., *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918-1939*, Kraków 1981.

Księga Kapłańska.

Księga Rodzaju.

Księga Wyjścia.

Samsonowska K., *Wyznaniowe gminy żydowskie i ich społeczności w województwie krakowskim (1918-1939)*, Kraków 2005.

Statystyka miasta Krakowa, T. 2, Kraków 1912.

Statystyka Polski, dawna Seria, t. XXVI, Warszawa 1926, tab. XI.

Szulc S., *Statystyka urodzeń ludności żydowskiej w miastach*, „Miesięcznik Statystyczny” 1923.

Tartakower A., *Zawodowa i społeczna struktura Żydów w Polsce odrodzonej* [w:] *Żydzi w Polsce odrodzonej*, A. Haftka, I. Shipper, A. Tartakower (red.), T. 2, Warszawa 1936.

Trojański P., *Żydzi w województwie krakowskim 1918-1939. Studia statystyczne nad aktywnością społeczno-zawodową*, Kraków 2009.

Urban K., *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944-1966, Pismo Urzędu Obwodowego II Zarządu Miejskiego w Krakowie z 25 lipca 1945 r. do Wydziału Oświaty, Kultury i Sztuki*, Kraków 2006.

Vries S.P., *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków 1999.

Wasiutyński B., *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne*, Warszawa 1930.

www.izrael.badacz.org.

www.jewishkrakow.net.

www.kazimierz.zaprasza.net.

www.sztetl.org.pl.

Zaremska H., *Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech*, Poznań 2005.